

Kopecký, Milan

Sára ve žďárské barokní literatuře

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1997, vol. 46, iss. D44, pp. [15]-24

ISBN 80-210-1731-7

ISSN 0231-7818

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107755>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILAN KOPECKÝ

SÁRA VE ŽDÁRSKÉ BAROKNÍ LITERATUŘE

Jménem Saara se od 13.století nedůsledně označuje jak město Žďár (nad Sázavou), tak i tamní cisterciácký klášter. To vedlo někdy ke ztotožnění s bibličkou Sárou, zpravidla se Sárou, manželkou Abrahámovou. Avšak Starý zákon zná ještě dvě Sáry. Pokusím se projít relevantní literaturu se zřetelem k Sáře jako postavě biblické i postavě alegorické.

Relevantní literaturu nacházíme hlavně v období kulturního rozkvětu za opata Václava Vejmluvy (žil v l. 1670–1738, opatem byl od r.1705 do smrti). Ten proslul jako prozíravý stavebník a štedrý podporovatel kultury, cílevědomý prosazovatel nepomuckého kultu a iniciátor oslav 500.výročí založení kláštera Fons Beatae Mariae Virginis. Jako stavebník usiloval Vejmluva o postavení tří kostelů — na Zelené hoře u Žďáru, v Bobrové a ve Zvoli. Ve stylu barokní gotiky je dokončil v létě 1722 vynikající stavitel Giovanni Santini — Aichl, takže na podzim se mohlo přistoupit k jejich slavnostnímu vysvěcení. Byl o ně požádán olomoucký biskup kardinál Wolfgang ze Schrattenbachu, který však byl tehdy vázán svými povinnostmi (zejména ve Vídni) natolik, že doporučil svého sufragána biskupa Františka Julia z Braidy. Ten vysvětil slavnostně dne 27. září kostel sv.Jana Nepomuckého na Zelené hoře, 5. října sv.Václava ve Zvoli a 6. října sv.apoštola Petra a Pavla v Bobrové.¹

Průběh slavností vypsál Vejmluvův sekretář Bonifác Procházka (Bonifacius Prochazka, zemřel r.1763) v knize *Risus Sarae* z r.1723.² Procházka se narodil v Čáslavi, vstoupil do cisterciáckého řádu a po vysvěcení na kněze působil jako administrátor v Bobrové, kde byl farářem jeho strýc Pavel Procházka. Dosáhl doktorátu teologie i vzdělání právnického, jež prokazoval v za-

¹ Srov. passim v této literatuře: Zemek, M. — Bartušek, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou*. I.díl Havlíčkův Brod 1956, II, 1 *tamtéž* 1962, II, 2 Brno 1970. — Liška, B.: *Minulost a přítomnost knižní kultury ve Žďáře nad Sázavou*. Brno 1964. — Kalista, Z.: *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*. Brno 1970. — Plichta, A.: *Klášter na hranicích*. Kostelní Vydří 1995. — Liška, B. (vyd.; úvod Mareš, F. V.): *Medotekoucí sláva na hůře Libanu*. Kostelní Vydří 1995.

² *Risus Sarae sive Gaudia dedicationis ecclesiarum*. Brno 1723. Knihopis č. 14.845.

stoupení opata Vejmluvy při různých jednáních, zvláště ve Vídni. V poslední části života byl proboštem ženského cisterciáckého kláštera v Mařím Dolu v Lužici.³

Do knihy *Risus Sarae* bylo zařazeno také *slavnostní kázání*, které pronesl při svěcení poutního kostela sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře (do té doby nazývané horou Černou nebo Strmou) Jakub Felix Jan P a c h e r, farář v Měříně (zemřel r. 1738). Nás v tomto kázání⁴ bude zajímat především postava Sáry, stranou tedy ponecháme meritorní osobnost Jana Nepomuckého i uměleckou stránku projevu. Zdůrazníme však jeho specifikum: provázelo zasvěcení kostela historické osobnosti, která nebyla ještě kanonizována, nýbrž teprve před rokem beatifikována (1721). Posvěcení kostela mělo ovšem přispět ke kanonizaci, o níž usiloval mj. opat Vejmluva a dokonce i světitel biskup Braida jako člen kanoničácké komise (ke svatořečení došlo r. 1729).

Sárou se v Pacherově kázání míní Sára, manželka Abraháмова. Toto spojení mění kazatel v nové spojení, v němž nevěstou je Sára jakožto Žďár a ženichem Jan Nepomucký. Téma duchovní svatby je rozšiřováno o reálnou postavu opata Vejmluvy, který nevěstu ženichovi „namluvil“ a který ženicha dal ztvárnit do právě zasvěceného chrámu. Takové motivy obohacují a zpozemšťují konvenci barokní duchovní erotiky spolu s určováním dalšího příbuzenstva svatebního páru. Tvoří je patroni chrámů stojících na panství žďárského kláštera a jejich správcové, tj. cisterciácký převor jako správce klášterní baziliky a faráři ve Žďáře-městě, v Bobrově, ve Zvoli a v Ronově, všichni jménem uvedení. K nim a ovšem i k opatu Vejmluvovi míří označení „dobrý“, „nový“ či „zlatý hospodář“, vztahující se primárně k Janu Nepomuckému. Tohoto pojmenování použije po deseti letech přeloučský farář Ferdinand Antonín Grim v kázání na Zelené hoře.⁵ Pacher tedy chápe posvěcení chrámu na Zelené hoře jako duchovní spojení Sáry (Žďáru) s Janem Nepomuckým, provázené duchovními svazky kostelních patronů se svými správci za účasti ostatního duchovenstva, panstva a lidu, neboť teprve v široké pospolitosti věřících „nuptiae factae sunt“. Takto nazve svůj melodram Jiří František Slaviček při jubilejní slavnosti, o které pojednám později.

Zbývá vrátit se ještě k názvu Procházkovy spisu a k výraznému motivu Pacherova kázání: *Risus Sarae*. Název či motiv vychází z 21. kapitoly Geneze, v jejímž 6. verši říká devadesátiletá Sára o narození syna Izáka, že Bůh jí učinil smích, radost (Izák = smích, risus) a že každý, kdo o jeho narození uslyší, bude se Sáře smát, bude se s ní radovat. Sářin smích je tedy v Pacherově pojetí (i některých

³ O Procházkově viz v lit. citované v pozn. 1.

⁴ Srov. edici A. Plichty *Josef Felix Jan Pacher, Slavnostní řeč k svěcení kostela sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře blíž města Žďáru konanému 27.9.1722*. Žďár nad Sázavou 1968.

⁵ Srov. Grim, F. A.: *Svatý Jan Nepomucký, pražský kanovník, patron český, léta 1722 na horu Zelenou starožitného kláštera žďárského za Zlatého hospodáře uvedení*. V Litomyšli u Jana Kamenického 1732. Viz Liška, B. (vyd.), *Medotekoucí sláva...*, op.cit., s. 163–180 (text), s. 267–268 (pozn.).

dalších kazatelů) také radostným smíchem Žďáru z dokončení tří kostelů na jeho klášterním panství.⁶

Zajímavé proměny Sáry můžeme posléze sledovat v jubilejní literatuře z roku 1735, vzniklé u příležitosti 500. výročí založení žďárského kláštera. Jubileum fakticky připadlo už na rok 1734, ale slavilo se s barokní pompou až od 28. srpna do 4. září 1735. Celý oktáv měl být využit nejen k holdu uplynulým pěti stoletím, ale i k nadějím na šťastné vykročení do století šestého. O hlavní slavnosti, konané 28. srpna, jsme velmi dobře informováni ze spisu *Saara quingentorum annorum vetula*, který vytiskl Jan Kamenický v Litomyšli 1735.⁷

V alegorickém plánu měla být na této barokní slavnosti předvedena satební úmluva mezi Žďárem či jeho klášterem a cisterciáckým řádem, které byly personifikovány Sárou a Bernardem z Clairvaux. Slavnost začala v nepomuckém kostele na Zelené hoře, která zástupně představovala cisterciácký mateřinec na Zelené Hoře u Nepomuku, odkud přišli do Žďáru první řeholníci. Po slavné mši sloužené žďárským opatem Václavem Vejmluvou a slavnostním projevem (spíše než kázání v pravém slova smyslu) Jana Josefa Khella, faráře v Lukách u Jihlavy, došlo k seřazení průvodu podle barokní konvence, tj. nejdříve obyvatelé obcí patřících ke klášteru s cechovními řemeslníky a dalšími profesemi, dále svatojánské bratrstvo, sbor hudebníků a duchovenstvo od prostého farského a řeholního až po vysoké, tvořené všemi opaty českého cisterciáckého vikariátu v čele s vrchním hostitelem Václavem Vejmluvou. Průvod směřoval ke klášterní bazilice, jejíž obvodový vchod byl ozdoben triumfálním obloukem. Na něm seděl cisterciácký Géníus, který veršovaným nápisem vítal početný průvod jménem žďárské řeholní komunity. Po zpěvu hymnu *Veni, Creator Spiritus* a několika orací prošel průvod druhou branou vyzdobenou obloukem, na němž stál mnich v rouchu starozákonního Árona a troubením poukazyval na nápis z 27. kapitoly Levitica, přičemž mu z jedné strany odpovídal král David 4. veršem 99. žalmu a z druhé strany prorok Jeremiáš 2. veršem 7. kapitoly svého proroctví. Teprve třetí a čtvrtý triumfální oblouk představovaly sňatek cisterciáckého řádu se Žďárem či s jeho klášterem. Pomocí hydraulického zařízení zde neustále stříkal pramen vody a za ním upevněný portrét sedící ženy znázorňoval místo vzniku kláštera, odvozaného od zjevení Panny Marie nad studnicí, která v symbolické rovině byla „studnicí vody tryskající do života věčného“ (Jan 4, 14). U pramene seděly dvě osoby — ženich Bernard jako druhý Abraham a otec zástupů a nevěsta Sára ozdobená drahými klenoty, které symbolizovaly bohatou minulost kláštera.

Sářin zlatý prsten s nápisem *Coniunctum ornabit utrumque* byl darem minsterberských knížat Alberta, Jiřího a Karla, potomků prvního zakladatele Bočka z Obrán. Ten byl vyobrazen na zvláštním výjevu s nápisem „obměněným podle Tobiáše (kap. 10)“. Nutno zde zdůraznit, že příslušný verš (Tobiáš 10, 12) se už nevztahuje k Sáře Abrahámově, nýbrž k Sáře mladého Tobiáše, kterou mu dal její otec Raguel za manželku a spolu s ní „polovici statku, služebníky, hovada

⁶ Viz Plichtův úvod k edici, cit. v pozn. 4, s. 7, v textu pak s. 35—36 a 40.

⁷ Starý tisk knihovny benediktinů v Rajhradě, sign. C. 11. cc. 10, přív. 1.

a peníze“. Podobně cisterciácký řád v osobě Bernardově přináší žďárské Sáře dar i s přídávky. Připojují se představitelé duchovní i světské moci s různými privilegii a donacemi klášteru i městu a zejména listinami s pravomocemi, jejichž působením prý získal duchovní svazek trvalou platnost. Křesťanská symbolika se tu střídá a prolíná se symbolikou antickou. Středověký systém sedmi svobodných umění se projevil v holdu jednotlivých oborů, které chtěly poskytovat „jako z nějakého společného athenea“ snoubencům ku prospěchu staré i nové vědě. Tak např. Historie byla zpodobena jako bůh Ianus se dvěma obličejí (z nichž jeden hleděl dopředu a druhý dozadu) a s rozprostřenou kůží Amaltheinou, na níž byla napsána data z dějin kláštera. Postava Genealogie prokazovala jednak filiaci klášterní (tj. od kláštera morimondského přes klášter v Ebrachu a na Zelené Hoře u Nepomuku až k Sáře žďárské), jednak posloupnost 36 opatů od Konráda I. po Václava IV. (Vejmluvu). Aritmetika se musela vyrovnat s pokročilým věkem nevěsty, který mohl zavdat podnět k posměškům a k dohadům, že jde o sňatek z rozumu, a k vysvětlení se využívá zákoníků antických i křesťanských a dokonce i skrytých tajemství čísel podle židovské kabaly. Dospělo se k přesvědčení, že navzdory stáří a různým pohromám zůstává Sára „všecka krásná a poskvrny není na ní“ (využito Písne písní 4, 7). Půvab a bohatství Sáry zdůvodňovala i Geometrie a Muzika, dokonce Saturn jako tvůrce zlatého věku stále citoval Vergiliův verš (Aeneis I, 278) o snoubencích: *His ego nec metas rerum, nec tempora pono. Pod baldachýnem s vyobrazením tří Božských osob stáli svědkové, a to na Sářině straně biskup Mikuláš a mučednice Markéta (jímž byl zasvěcen klášterní kostel) a na straně Bernardově svatý Benedikt (zakladatel řádu, z něhož se cisterciáci vydělili) a první zakladatel cisterciáckého řádu sv. Robert. Bůh pak stejně jako kdysi Abrahamovi, tak nyní Sáře (tj. Žďáru) sliboval: *Benedicam tibi et multiplicabo semen tuum, sicut stellas coeli* (Gen. 22, 17). Když takto byl vykonán svatební obřad, zavřela se brána a procesí mohlo vstoupit do klášterní baziliky. Tam už pohanská alegorie ustoupila holdu mariánskému a křesťanskému panegyriku vrcholícímu slavnostní mší a závěrečným chorálem *Te Deum*.*

Na pompézní slavnosti k 500.výročí žďárského kláštera se podílela literatura, divadlo, hudba a zpěv i všechny obory výtvarné, tj. architektura, sochařství a malířství. Vznikl impozantní *Gesamtkunstwerk* využívající účinně kultury minulosti i současnosti. Projevilo se to nejlépe v malbě, neboť zapojeny byly jak obrazy stálé, dříve namalované a v bazilice instalované, tak 14 obrazů nových. Alegorii a pravý význam mnohoznačných pojmů mytologických a literárních bylo ovšem schopno pochopit především duchovenstvo, neboť např. atheneum nemělo význam starořímské vzdělávací a výchovné instituce, ale význam pokladnice vědění, samozřejmě celé latinské líčení slavnosti počítalo se vzdělaným publikem. Prostý věfci se patrně mohl nejvíce projevit zpěvem českých kancionálových písní, které lze předpokládat zvláště při průvodu ze Zelené hory do baziliky a patrně i před započatím slavnosti a po jejím skončení.

Ve spise *Saara quingentorum annorum vetula* není jeho autor nikde uveden. Tvůrcem koncepce slavnosti byl pravděpodobně sám opat Václav Vejmluva, který asi světil její scénář a vyličení slavnosti svému sekretáři a rádcí Bonifá-

covi Procházkovi. Jeho autorství přichází v úvahu nejen pro jeho zvláštní postavení ve žďárské cisterciácké komunitě, ale i z důvodů stylistických. Styl spisu „Sára pět set let stará“ má stejné či podobné rysy jako styl spisů, na nichž je Procházka jmenován jako autor a které se našemu spisu podobají i obsahově. Jde o už citovaný popis slavností v knize *Risus Sarae* i o *Notitiae abbatae Zarenensis seu Monasterii Fontis Beatae Mariae Virginis ad Zaram*.⁸ Po více než po půl druhém století upoutalo vylíčení žďárské slavnosti cisterciáka Sigismunda Bredla, který z něho pořídil německý výtah.⁹

Do slavnostního *Gesamtkunstwerku* žďárského jubilejního cistercia byla zapojena také skladba *Nuptiae factae sunt*,¹⁰ vytištěná Janem Kamenickým v Litomyšli r.1735. Jejím tvůrcem byl regenschori chrámu sv.Petra v Brně Jiří František Slavíček (kolem r.1685–1746). Pocházel z Jimramova z hudebně nadané rodiny, jak lze soudit i podle jeho staršího bratra jezuitu Karla Slavíčka, proslulého misionáře v Číně, ale také významného hudebníka, astronoma a matematika.¹¹ J.F.Slavíček byl v době žďárských oslav asi padesátiletým hudebníkem, který působil v Brně zprvu jako choralista kostela sv.Jakuba a učitel na tamní kostelní škole a později jako ředitel kůru na Petrově. Pro opata Vejmluvu pracoval jako skladatel i jako dirigent. Svou oddanost mu vyjádřil ve vzletné dedikaci, v níž vzdal také hold jubilujícímu žďárskému klášteru a ohlásil jeho oslavu hudební formou. Ve skladbě „A stala se svatba“ deklamují a zpívají historické osobnosti, jako fundátor kláštera Boček z Obřan (bas) a jeho další příznivci i personifikované instituce, jako matka — nepomucký klášter (alt), její dcera — žďárský klášter a zároveň nevěsta (tedy Sára, soprán) a její ženich — cisterciácký řád (tenor). Také zde — podobně jako v předchozím vylíčení slavnosti a v řadě kázání — se zobrazuje s barokní mystickou erotikou slavná svatba.

Žánrově by se skladba dala nazvat nepřesně zpěvohrou nebo přesněji melodramem, ale nejvýstižnější je označení *epithalamium* (řec. *epithalamion*). Tak s významem svatební píseň ji ostatně nazývá sám Slavíček už v první větě své dedikace opatu Vejmluvovi: „V mé hudbě, oděné do smutečného peplu, mělo zaznít spíše *epicedium* než *epithalamium*, spíše žalozpěvy a *nenia*, *thrény* a *elegie*, zvláště když mě paměť, která je světlem časů a historií života, přiměje k zamyšlení nad osudovými věky, které skrze tolik křivd doby útrapami všeho druhu na všech stranách vyčerpaly nádobu cisterciáckého řádu, jež nebyla zřetelně ušetřena ani války, ani smrti, a rozbouřily žďárský panenský pramen (který však osvoboditel opravil a nebe znovu obnovilo).“¹² Citovaná věta, obsahující

⁸ Rukopis Moravského zemského archivu v Brně. Sbíрка Cerroniho, G 12.

⁹ In: *Studien und Mitteilungen aus dem Benedictiner- und Cistenzienser- Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik*. Brünn 1894. — Čes. překl. viz in: P. Sigismund Bredl, *S. O. Cist.: Jubilejní slavnost v bývalém cisterciáckém klášteře ve Žďáře v roce 1735*. Uspořádal a k vydání připravil J. Pohanka, z němčiny přeložil J. Pospíšil, překlad z latiny M. Zemek. Brno 1992.

¹⁰ Starý tisk knihovny augustiniánů na Starém Brně, sign. V.K. b.3, přív.1.

¹¹ Srov. Kolmaš, J. (vyd.): *Karel Slavíček S. J., Listy z Číny do vlasti a jiná korespondence s evropskými hvězdáři (1716–1735)*. Praha 1995.

¹² Překlad L. Kysučana pro edici *Žena krásná náramně*, připravenou kolektivem pod ved.

narážku na katastrofy postihnouví klášter v době husitské, svědčí o Slavíčkově znalosti antické genologické terminologie i o jeho slovní uměleckosti, projevu-
jící se i v této apostrofe Sáry:

„Ó tedy třikrát šťastná nevěsta Sára! Nad diamant stálejší. Ó tedy třikrát šťastná nevěsta Sára! Třikrát blažená! Třikrát požehnaná! Právě tak jako Bůh probudil úsměv na líci Sáry Abrahámovy, když jí zvěstoval potomstvo, v němž budou požehnány všechny národy země, podobně i já, nevěsto Sáro, se rozplývám v radosti nad tvým slavným výročím, aby tvé plodné pokolení svaté žďárské rodiny zajisté přežvalo až do skonání věků, tak jako bude jas oblohy zářit do nejposlednější věčnosti, až už budou hvězdy padat z nebe. Žij věčně a triumfuj po nesčetné věky tak jako Sára Abrahámová! A kdyby ti snad náhodou nějaký klevetník zakuklený v bledé závidi chtěl závidět tvůj zamýšlený sňatek, směj se mu spolu se Sárou, neboť tento úsměv totiž stvořil Bůh k zmatení a zesměšnění protivníků.“¹³

Ve Slavíčkově epithalamiu přistupuje nevěsta ke třikrát druhému čili šestému sňatku jako druhá Sára (po Sáře Abrahámově), těšící se plodnosti a přispívající k hojnosti. Nevěsta zve ke své svatbě svého zakladatele Bočka z Berneku a Nidy a pozdravuje svou matku nepomuckou. Ta v Sáře vidí svou ratolest, jež stejně jako ona nebyla ušetřena hořkých pohrom, která však je nyní zdravou lípou, plavou lilií mezi růžemi, olivou plodonosnou, která si zaslouží věnec nevěsty.

Nevěstiny — Sářiny repliky vyjadřují upřímnou lásku a horoucí obdiv ženi-
chovi a jsou ovlivněny cisterciáckou lyrikou a biblickou Velepísni. K prvnímu okruhu se vztahuje např.: „Ó vy třikrát šťastné z Clairvaux včely, díky mně hody svaté jste prostřely, když krása květů se rozlila, zahradu naši vůní svou zalila.“¹⁴ K Velepísni poukazuje např. několikrát se vyskytující „vůně nardová“ nebo „Půvabný je můj milý a květy ozdoben, pramenem panenským na duši osvěžen“ nebo „Přijď, přijď, můj miláčku, setři slzi mého nářku, ach, přijď, přijď, již dlouho tě očekávám, v hloubi srdce svého chovám, tobě celá se odevzdávám.“¹⁵ Biblický lyrismus ovlivňuje i promluvy ženicha — Bernarda a árie (tj. sóla) a chóry (tj. sbory). Tento vliv se ostatně ani neskrývá, srov. odkaz na tradičně předpokládaného skladatele Velepísně: „Nadešel čas radosti, zní Šalomounův hlas, i mne přiměla k veselí vytoužená naděje...“¹⁶ Vedle těchto vlivů je přítomna i antika, srov. např. „v tvé záři i Pandora ustupuje“, „neváhej na Herkulově rozcestí“ apod. Slavíček užil několika antických obrazů už v dedikaci, srov. např. metaforu „Bezcitný Mars, tučnější svými zbraněmi, zdivočelý mává svým vytaseným rozžhaveným mečem“¹⁷ nebo příměr nevěsty „nad Penelopu věrnější“ nebo připomínku posměváčka z Horatiových básní Theóna.

Časté příměry, metafory a jiné umělecké prostředky obdivuje dnes čtenář Slavíčkovy textu (notace se bohužel nedochovaly, takže nelze skladbu posoudit

M. Kopeckého (v tisku).

13 Ibid.

14 Ibid.

15 Ibid.

16 Ibid.

17 Ibid.

hudebněvědně), barokní divák byl asi uchvacován scénickou líbezností a rýmovou libozvučností (i když rýmy mají daleko k dokonalosti), nikoli však dramaticností, o niž ani skladatel neusiloval. Nevěsta (Sára) je tu obrazem milující a milované ženy, ale i obrazem žďárského cistercia a dokonce i města Žďáru a spolu s ženichem také obrazem nekonvenční duchovní lásky, trvající „dokud slunce, zlaté oko světa, bude plát“ (říká nevěsta), „a měsíc, tichá lampa noční, své světlo nám ráčí dát“ (připojuje ženich).¹⁸

V průběhu osmidenních slavností k 500.výročí žďárského kláštera proneslo svá kázání několik kněží. Tiskem byly vydány čtyři projevy tří kazatelů. Dva z nich přednesl už zmíněný lucký farář Jan Josef K h e l l (asi 1694–1748), jenž už ve Žďáře kázal v roce 1730 na téma Nový Elyzeus Jan Nepomucký a r.1731 na téma Mana nebeská.¹⁹ První projev *Nepomucena Mater aneb Nepomucká Matka* (v Litomyšli u Jana Kamenického 1735)²⁰ přednesl zkušený homiletik Khell na Zelené hoře na samém počátku hlavní slavnosti jako „pozdravnou řeč k Nepomukovi“ (podle slov pravděpodobně Procházkových). Je postavena na citátu ze starozákonní knihy Job 29, 18, ze kterého se dal mj. vyvodit původ žďárských cisterciáků jako „bernardinských včelíček“ z nepomuckého roje zelenohorského. Také zde se žďárská dcera nepomucké matky zasnubuje s druhým zakladatelem řádu sv.Bernardem, ale není ztotožněna s biblickou Sárou. To platí i pro Khellovo kázání *Novus virgineus pontifex Virgo Maria aneb Nový panenský biskup Panna Maria* (v Litomyšli u Jana Kamenického 1735).²¹ Ani zde se fikce o nevěstě Sáře neváže na bibli, avšak rozvíjí se přímo paradoxní představa Panny Marie jako nejvyššího biskupa zúčastňujícího se zasnoubení žďárské nevěsty se sv.Bernardem.

Dne 4. září 1735 kázal, patrně na závěr slavnostního cyklu, Karel B o r r o m a e u s od svatého Remigia, člen bosáckého řádu sv.Augustina z kláštera v Německém Brodě. Jubilující žďárský klášter prohlásil v titulu svého kázání za *Ženu krásnou náramně Sáru u zrcadla* (tiskem tamtéž jako obě kázání Khellova).²² Zvolený citát z epištoly sv.Jakuba 1, 23 kazatel různě modifikuje, v náznaku už v ponížené dedikaci opatu Velmluvovi (podporovateli poměrně chudého německobrodského kláštera). V pojetí Karla Borromaea si Sára prohlíží obli-

18 Ibid.

19 Viz in: *Medotekoucí sláva...*, op.cit.: Nový Elyzeus s.94–112, pozn. s.261–263, Mana nebeská s.143–162, pozn. s.266–267.

20 Starý tisk Moravské zemské knihovny v Brně, sign. St 3–35.852. Knihopis č. 3.919. Kromě 5 exemplářů uvedených v Knihopise existuje Khellovo kázání ještě v 7 exemplářích, a to v Brně v knihovně augustiniánů na Starém Brně, v knihovně minoritů, v knihovně biskupského alumnátu, dále v knihovně benediktinů v Rajhradě, minoritů v Jihlavě a křižovníků na Hradisku u Znojma (2 ex.).

21 Starý tisk Moravské zemské knihovny v Brně, sign. St 3–35.852, přív. Knihopis č. 3.920. Kromě 5 exemplářů uvedených v Knihopise existuje ještě exemplář Národní knihovny v Praze.

22 Starý tisk knihovny augustiniánů na Starém Brně, sign. V.K.b. 3, přív. 5. Knihopis č. 3.777, kde je uvedeno 5 exemplářů a kde chybí náš citovaný exemplář stejně jako exemplář knihovny biskupského alumnátu v Brně, knihovny benediktinů v Rajhradě a knihovny křižovníků na Hradisku u Znojma (v Rajhradě a na Hradisku po 2 ex.).

čej ve své původní čistojasné studnici, tj. ve Studnici Panny Marie, a shledává jeho proměny v uplynulých pěti stoletích. To kazateli dovolilo nejen představit celý složitý vývoj kláštera, ale i vymýšlet variace na jednotlivé složky obrazu. Virtuozitou se vyznačují zvláště variace na sám pojem zrcadla, na jeho různé podoby a funkce i na jeho uživatele. Jeho tvůrcem je samozřejmě Bůh, který zároveň sám je zrcadlem všeho stvořeného a všeho konaného v minulosti, přítomnosti i budoucnosti. K motivu zrcadla se augustiniánský bosák vrací i v úvahách o smíchu Sáry (Gen. 18, 12n.) a o jejím věku devadesátiletém v porovnání s pětistým věkem Sáry žďárské. Tyto úvahy vyšperkoval symbolikou astronomickou a květinovou i svatební. Do ní se příslušník chudé řehole sám vestyloval jako nezvaný host bez šperku a roucha svatebního, který však aspoň nevěstě Sáře přinesl zrcadlo jejího zrození a radostné i těžké existence.

Na rozdíl od dosud analyzované jubilejní produkce, vytištěné v téže tiskárně v Litomyšli, vyšlo kázání zbraslavského cisterciáka Alberika Rebmanna (1697–1743) *Sára pět set let stará* v Brně (u Marie Barbory Svobodové 1735).²³ Rebmann rozlišuje tři biblické Sáry. První je podle Geneze (kap. 17n.) Sára, manželka Abrahámová, která po dlouhé neplodnosti porodila syna Izáka. Z biblického podání o ní přebírá Rebmann pouze aspekt radosti a smíchu, s nímž přijala Boží příslib přenesený v jubilejním čase na žďárský klášter. Motiv Sářiny radosti (risus Sarae) má zde tedy mnohem menší význam než u Pachera aj. Za druhou Sárú označuje Rebmann v bibli pouze jmenovanou dceru Aserovu, a to podle Numeri 26, 46: „Jméno pak dcery Aser bylo Sára.“ Rebmann k tomu přidává etymologický výklad jména Aser jako „beatitudo neb felicitas — blahoslavenství aneb štěstí“, takže Sára mohla být šťastná. Třetí pak Sára je podle 6.kapitoly apokryfní knihy Tobiáš dcera Raguelova, manželka Tobiášova, která Rebmannovu uměleckému záměru vyhovovala nejlépe.

Sára Tobiášova už není nevěstou sv. Bernarda jako Sára v předchozí žďárské literatuře, nýbrž v Rebmannově pojetí nevěstou, jejímž ženichem je opat Václav Vejmluva. Pro tento svazek využívá kazatel významů osobních jmen: jméno Sářina otce Raguel se vykládá jako pastor Dei — pastýř Boží, jméno jejího manžela Tobiáš jako bonus dominus — dobrý pán, jméno Sára jako domina — paní; v ženichově jméně je prý spojeno bonus dominus a pastor Dei. Takový ženich si zaslouží, aby ho nevěsta Sára ozdobila výsostnými insigniemi. Jejich význam aktualizuje Rebmann se zřením k jubilujícímu klášteru; tak např. opatská berla znamená hůl dobrého pastýře, která po pět století slavně vládla a ostražitě chránila své ovce — žďárské řeholníky.

Jako dar přináší Rebmann žďárské nevěstě granátové neboli zrnaté jablko. To je součástí argumenta vytěženého z 12. a 13. verše 4.kapitoly Písně písní a založeného na paralele Sáry a zahrady zavřené a zapečetěné i jablka granátového. Červené květy granátovníku a mnohočetná jádra jeho plodů symbolizovaly lás-

²³ Starý tisk Moravské zemské knihovny v Brně, sign. BA.B. 24, přív. 9. Knihopis č. 14.759. Kromě 4 exemplářů uvedených v Knihopise lze Rebmannovo kázání zjistit ještě v knihovně augustiniánů na Starém Brně, v knih. minoritů v Jihlavě a v knih. křižovníků na Hradisku u Znojma.

ku, manželství a plodnost. Hojnost jeho jader znamená nejen 500 roků kláštera, ale i dlouhou řadu všech jeho dosavadních řeholníků. Vodou potřebnou k životu granátovníku spojuje Rebmann jeden motiv s motivem zahrady zavřené a studnice zapečetěné. Míní se žďárský klášter jako ráj rozkoše a řeholního pořádku, hrazený pevnou zdí lásky. Oba motivy se košatě rozvětvují a nabízejí nové představy, z detailu roste celek tak, jako se na jedné cihle vyobrazí celý Jeruzalém.

Zde docházejí svého naplnění artistní principy barokní estetiky, zde ještě různoroději než v kázání Karla Borromaea rozkvétá květinová symbolika v zavřené zahradě duchovní, k níž se přidružuje ještě symbolika kamenů ve studnici zapečetěné. Symbolika se zpozemšťuje sepětím s historickými osobnostmi zaslouživšími se o žďárskou Sáru. Historie přerůstá do současnosti, představované opatrem Vejmluvou, na jehož věk a opatskou vládu aplikuje Rebmann důmyslnou hru s čísly vytvářejícími různé chronogramy. Ty se zde stávají prvkem obsahovým, ne pouze formálním jako u datací na titulních listech. Pozoruhodný je také barokní motiv tance, zde duchovního tance žďárské nevěsty se ženichem, tance obohaceného o motiv tance před Herodesem. Na rozdíl od Herodiady radící své dceři žádat Herodesa o hlavu Jana Křtitele radí nepomucká matka své dceři Sáře prosit Boha za svou hlavu, kterou je její ženich — opat Vejmluva. Svatební dominanta žďárských slavností se tu z alegorie přesouvá do reality. Její součástí je i nedávno postavená svatyně na Zelené hoře zasvěcená Janu Nepomuckému, k jehož pomoci se Alberik Rebmann upíná v závěru svého kázání.²⁴

Okruhem se od Rebmanna vracíme k Pacherovi. Mezi Pacherovou slavnostní řečí a Rebmannovým jubilejním kázáním je vzdálenost 13 let, v níž byla na Zelené hoře proslovena řada nepomuckých kázání.²⁵ V projevech námi zkoumaných šlo jen o postavu Sáry, ostatní motivy a umělecké prostředky byly pominuty. U Sáry jsme zjišťovali různé významy vyrůstající ze starozákonního podání o třech Sárách, které nabízelo různé modifikace a adaptace. Ty jsou svědectvím vysoké uměleckosti žďárské homiletiky, začleňující se do soudobé virtuózní linie českého pozdně barokního kazatelství, které je vyznačeno jmény F. M. Kruma, O. F. J. de Waldta, A. J. Dvořáka z Boru aj.²⁶

24 V závěru kázání vyjadřuje Rebmann oddanost habsburskému panovnickému domu, což se vyskytuje i v některých dalších soudobých kázáních; srov. u Kalisty, op. cit., s.149.

25 Srov. kázání z let 1727 až 1736, které vydal B. Liška, op. cit. Nepomucká kázání ovšem vznikala i poté a mimo Žďár, srov. Vlnas, V.: *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha 1993. Též Horáková, M.: *K diferenciaci ve svatonepomuckých kázáních*. Sborník prací FF BU 1994, D 41, s.23–31. V obou spisech je uvedena další odborná literatura.

26 Srov. můj úvod k cit. edici *Žena krásná náramně* (v tisku).

SARA IN DER BAROCKEN LITERATUR AUS ŽĎÁR

Der Name Sara/Saara steht in der älteren Literatur für die Stadt Žďár und das dortige Zisterzienserkloster. Das führte zu einer Gleichsetzung mit der biblischen Gestalt der Sara. Der Autor weist in der barocken Literatur eine Reihe von Bedeutungen nach, die sich aus der alttestamentlichen Überlieferung von den drei Sara — Gestalten ergeben. Interessante Adaptionen und Modifikationen deckt er in der lateinischen und tschechischen Literatur der 20er und 30er Jahre des 18. Jh. auf. Mit Blick auf Sara als biblische und allegorische Gestalt untersucht und beurteilt er den Sammelband *Risus Sarae* (1723), zwei lateinische Werke und vier tschechische Predigten zum 500. Jahrestag der Klostergründung (1735). Als Autor zweier dieser Predigten zeichnet der erfahrene Homiletiker Jan Josef Khell, die beiden anderen stammen von den emblematisch konzipierenden Predigern Karl Borromaeus a. S. Remigio und Alberik Rebmann. Die Predigten zeugen von dem hohen künstlerischen Niveau der Žďárer Homiletik, die sich in die zeitgenössische artistische Entwicklungslinie der spätbarocken tschechischen Predigt organisch einfügt.